

بسم الله الرحمن الرحيم

عنوان:

تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر جایگاه الگویی والدین در تربیت اسلامی نوجوانان

محقق: زینب کاکیان

حوزه علمیه فاطمه الزهرا (سلام الله علیها) اسلام آباد غرب

استان کرمانشاه

چکیده

این مقاله با هدف بررسی تأثیر پیچیده شبکه‌های اجتماعی بر جایگاه الگویی والدین در تربیت اسلامی نوجوانان تدوین شده است. با توجه به نفوذ گسترده شبکه‌های اجتماعی در زندگی روزمره نوجوانان، چالش‌های جدیدی در حفظ و انتقال ارزش‌های دینی و اخلاقی از طریق الگوسازی والدین پدیدار شده است. پژوهش حاضر، ریشه‌های این پدیده را در نیازهای رشدی نوجوانان (مانند هویت‌یابی، تعلق اجتماعی و کسب استقلال) و ویژگی‌های جذاب و فراگیر شبکه‌های اجتماعی جستجو می‌کند؛ عواملی که گاه منجر به کاهش اولویت تعامل با والدین و فاصله گرفتن از الگوهای سنتی می‌شود. در این راستا، مقاله ضمن تحلیل پیامدهای احتمالی این وضعیت بر تربیت اسلامی، بر لزوم اتخاذ رویکردی تعاملی و حمایتی از سوی والدین تأکید می‌ورزد. راهکارهای عملیاتی مبتنی بر گفتگوهای سازنده، تعیین چارچوب‌های منعطف استفاده از فناوری، آموزش سواد رسانه‌ای و دیجیتال، و مهم‌تر از همه، تبدیل شدن والدین به الگوی فعال و مثبت در فضای مجازی، به عنوان استراتژی‌های کلیدی برای تقویت نقش هدایت‌گر و تربیتی والدین در عصر دیجیتال ارائه می‌گردد. هدف نهایی، توانمندسازی والدین برای بهره‌گیری بهینه از فناوری در راستای انتقال مؤثر ارزش‌های اسلامی و حفظ انسجام خانواده در مواجهه با دنیای مجازی است."

کلیدواژه

شبکه‌های اجتماعی، جایگاه والدین، تربیت اسلامی، سواد رسانه، فضای مجازی

مقدمه

در عصر دیجیتال، شبکه‌های اجتماعی به بخشی جدایی‌ناپذیر از زندگی نوجوانان تبدیل شده‌اند و سبک‌های تعامل، یادگیری و حتی هویت‌یابی آن‌ها را به طور عمیقی دگرگون کرده‌اند. این دگرگونی، چالش‌ها و فرصت‌های جدیدی را برای والدین، به‌ویژه در حوزه تربیت اسلامی، به ارمغان آورده است. در حالی که شبکه‌های اجتماعی فضایی برای ارتباط و تبادل اطلاعات فراهم می‌کنند، اما همزمان می‌توانند به عاملی برای فاصله گرفتن نوجوانان از والدین و کمرنگ شدن نقش الگویی آن‌ها منجر شوند. این پدیده، به ویژه در تربیت اسلامی که بر انتقال ارزش‌ها، اخلاق و سبک زندگی مبتنی بر آموزه‌های دینی تأکید دارد، اهمیت دوچندانی پیدا می‌کند. نقش الگویی والدین در تربیت فرزندان، به ویژه در آموزه‌های اسلامی، از اهمیت بالایی برخوردار است. قرآن کریم و سیره ائمه معصومین (ع) به کرات بر این نقش تأکید کرده‌اند. مطالعات روانشناسی تربیتی نیز نشان داده‌اند که فرزندان بیش از هر عامل دیگری از رفتار و گفتار والدین خود الگوبرداری می‌کنند. در این زمینه کتاب‌ها و مقالات بسیاری تدوین شده از جمله:

۱. کتاب مسئولیت و سازندگی، تربیت اسلامی نوشته علی صفایی حائری به تعریف تربیت و ویژگی‌های تربیت و نیز والدین به عنوان بهترین مربی اشاره کرده است.

۲. مقاله تأثیر رسانه هادر تربیت اجتماعی و دینی کودکان، نوجوانان و جوانان و خانواده، نوشته حمیده احسانی، در این مقابله به یکی از موثرترین عوامل تربیت در هر جامعه‌ای که رسانه‌های باشند اشاره شده است.

مرور ادبیات نشان می‌دهد که اگرچه مطالعات فراوانی به بررسی شبکه‌های اجتماعی و تأثیر آن بر نوجوانان و خانواده پرداخته‌اند و همچنین ادبیات غنی در زمینه تربیت اسلامی و نقش الگویی والدین وجود دارد، اما کمتر پژوهشی به صورت مشخص و جامع به بررسی تأثیر دوسویه و پیچیده شبکه‌های اجتماعی بر “جایگاه الگویی والدین در فرآیند تربیت اسلامی نوجوانان” با تمرکز بر ابعاد مثبت و منفی و مفهوم تربیت اسلامی پرداخته است.

این پژوهش می‌کوشد تا با پر کردن این خلأ، درک عمیق‌تری از چالش‌ها و فرصت‌های پیش روی والدین مسلمان در عصر دیجیتال ارائه دهد.

این مقاله با هدف بررسی عمیق دلایل گرایش فزاینده نوجوانان به شبکه‌های اجتماعی نسبت به تعاملات خانوادگی و تحلیل پیامدهای آن بر جایگاه الگویی والدین در تربیت اسلامی، تدوین شده است و به این سوال پاسخ می‌دهد که چگونه شبکه‌های اجتماعی، بر جایگاه الگویی والدین در تربیت اسلامی نوجوانان اثر می‌گذارند؟ ما به ریشه‌یابی این شکاف ارتباطی، که ناشی از نیازهای روانشناختی دوران نوجوانی (مانند هویت‌یابی، تعلق به گروه همسالان و کسب استقلال) و جذابیت‌های ذاتی شبکه‌های اجتماعی است، می‌پردازیم. در ادامه، چارچوب‌های نظری و یافته‌های پژوهشی در خصوص تأثیرات مثبت و منفی این فضاها بر روابط والدین و نوجوانان مورد بحث قرار خواهد گرفت. نهایتاً، این مقاله راهکارهایی عملی و مبتنی بر اصول تربیت اسلامی برای والدین ارائه می‌دهد تا بتوانند ضمن درک بهتر دنیای دیجیتال فرزندان، از ظرفیت‌های این فضاها به نحو احسن در جهت تقویت نقش الگویی خود و انتقال مؤثر ارزش‌های دینی بهره‌گیرند و ارتباطی سازنده و پایدار در این عصر پر سرعت برقرار سازند.

شبکه‌های اجتماعی، دنیایی موازی و اغلب پررنگ‌تر از دنیای واقعی را برای نوجوانان ترسیم می‌کنند. الگوهای رفتاری، پوششی، گفتاری و حتی ارزشی که در این شبکه‌ها توسط اینفلوئنسرها، سلبریتی‌ها یا حتی همسالان ارائه می‌شوند، می‌توانند به طور مستقیم یا غیرمستقیم بر درک نوجوانان از ارزش‌های اسلامی و همچنین بر جایگاه و نفوذ والدین در انتقال این ارزش‌ها تأثیر بگذارند. این تأثیر، اغلب به صورت ناخودآگاه رخ می‌دهد؛ نوجوانان ممکن است بدون تحلیل عمیق، الگوهای موجود در شبکه‌های اجتماعی را بپذیرند و این امر می‌تواند منجر به کمرنگ شدن نقش والدین به عنوان مرجع اصلی تربیت اسلامی شود. قبل از ارائه هرگونه مطلب به مفهوم چندواژه می‌پردازیم:

شبکه های اجتماعی

مجموعه ای از نهادهای اجتماعی است، شامل مردم و سازمان ها که به وسیله مجموعه ای از روابط معنی دار اجتماعی به هم وصل اند و با هم در به اشتراک گذاشتن ارزش ها تعامل دارند. شکل سنتی خدمت شبکه اجتماعی بر انواع روابط، هم چون دوستی ها و روابط چهره به چهره متمرکز است اما آنچه در این پژوهش مورد نظر است شبکه های اجتماعی مجازی از جمله تلگرام، اینستاگرام، فیس بوک، توئیتر و... هستند که مجموعه ای از سرویس های مبتنی بر وب است که این امکان را برای اشخاص فراهم می آورد که پروفایل شخصی خود را داشته باشند، خود را به دیگران معرفی کنند، اطلاعاتشان را به اشتراک بگذارند و با دیگران ارتباط برقرار کنند.^۱

تربیت

مراد از تربیت، ساختن انسان است نه پرورش حیوانی که ابزار میسازد یا سخن می گوید. ادم کسی است که بر غرایزش حاکم است و زندگی را با معیار وظیفه و فرمان خدا می سنجد. تربیت، حرکت از غریزه به سوی وظیفه است. آن که از بندهوس رها شده و به عشق حق تعالی رسیده، با جلوه های دنیا، به تلاطم نمی افتد.^۲

تربیت اسلامی

تربیت اسلامی نوجوانان به مجموعه ای از اصول، ارزش ها، و روش های تربیتی اشاره دارد که ریشه در تعالیم و فرهنگ اسلامی دارند و با هدف هدایت و رشد همه جانبه نوجوانان در ابعاد مختلف جسمی، روانی، عقلی، اجتماعی، و معنوی صورت می گیرد. این نوع تربیت به دنبال پرورش نسلی مؤمن، آگاه، مسئولیت پذیر، و متعهد به ارزش های الهی است که بتوانند در جامعه اسلامی نقش سازنده ای ایفا کنند. سه اصل مهم تربیتی عبارتند از آزادی، انضباط و محبت و علاقه و امنیت خاطر. فرزندان باید در رشد خود احساس آزادی کنند ولی از طرفی باید بدانند آزادی شان محدودیتی دارد و در زندگی اجتماعی این آزادی از طریق انضباط تامین می شود و این انضباط هم نباید با سخت گیری بر فرزندان اعمال شود.^۳

در ادامه به ابعاد مختلف تربیت می پردازیم:

۱. تربیت عقیدتی و ایمانی:

شبکه های اجتماعی و مجازی و آنومی های نوظهور در ایران، نوشته محمد رهبری، صفحه ۹۷^۱

کتاب مسئولیت و سازندگی نوشته علی صفایی حائری، صفحه ۳۵^۲

مبانی نظام تعلیم و تربیت، نویسنده غلامرضا خرامین صفحه ۱۲۹^۳

راهکارهای عملی :

"بر اساس یافته‌های این پژوهش، راهکارهای زیر برای والدین پیشنهاد می‌شود تا بتوانند نقش الگویی خود را در عصر دیجیتال، به‌ویژه با تمرکز بر تربیت اسلامی، تقویت کنند:

۱. حضور آگاهانه و تعاملی در فضای دیجیتال:

* یادگیری و همراهی: والدین تشویق می‌شوند تا با پلتفرم‌های رایج مورد استفاده فرزندان آشنا شوند. این آشنایی نباید صرفاً نظاره‌گرانه باشد، بلکه می‌تواند به معنای همراهی در فعالیت‌های آنلاین، دنبال کردن محتواهای مورد علاقه فرزندان و ایجاد فرصت‌های گفتگو پیرامون آن‌ها باشد.

* استفاده از ظرفیت‌های آموزشی: از شبکه‌های اجتماعی می‌توان برای اشتراک‌گذاری محتواهای دینی، اخلاقی و فرهنگی مفید، مانند کلیپ‌های کوتاه، اینفوگرافیک‌ها، یا معرفی کتاب‌ها و کانال‌های معتبر استفاده کرد. این کار می‌تواند به صورت مشترک و با مشارکت نوجوان انجام شود.

۲. تقویت ارتباطات خانوادگی فرا-دیجیتال:

* ایجاد زمان‌های باکیفیت: اختصاص دادن زمان‌های مشخص و بدون حضور ابزارهای دیجیتال برای گفتگوهای خانوادگی، بازی‌های مشترک یا فعالیت‌های تفریحی، به تقویت پیوند عاطفی و ایجاد احساس تعلق کمک شایانی می‌کند.

* گوش دادن فعال و بدون قضاوت: ایجاد فضایی امن که در آن نوجوانان احساس کنند می‌توانند بدون ترس از سرزنش یا تنبیه، تجربیات، افکار و حتی اشتباهات خود را با والدین در میان بگذارند، کلیدی است.

۳. تبیین منطقی و انتقال ارزش‌ها:

* ارائه الگوی عملی: بهترین راه انتقال ارزش‌های اسلامی، رفتار عملی والدین مطابق با همان ارزش‌هاست. این الگوبرداری در فضای آنلاین نیز باید ادامه یابد.

* گفتگوی مستمر پیرامون محتوا: به جای ممنوعیت‌های صرف، والدین می‌توانند با فرزندان خود درباره محتواهایی که در شبکه‌های اجتماعی می‌بینند، گفتگو کنند. تحلیل محتوا، نقد دیدگاه‌های نادرست و تقویت تفکر انتقادی در این فرآیند ضروری است.

* تربیت رسانه‌ای: آموزش سواد رسانه‌ای به نوجوانان، به آن‌ها کمک می‌کند تا پیام‌های دریافتی را تحلیل کرده، منابع معتبر را تشخیص دهند و در برابر محتواهای مخرب مقاوم‌تر باشند.

۴. مدیریت زمان و تعیین حدود:

* مشارکت در تعیین قوانین: تدوین قوانین مربوط به میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی و زمان‌های مشخص برای آن، بهتر است با مشارکت خود نوجوانان صورت گیرد تا احساس مالکیت و مسئولیت‌پذیری بیشتری در آن‌ها ایجاد شود.

* ایجاد تعادل: تشویق نوجوانان به فعالیت‌های متنوع خارج از فضای مجازی، مانند ورزش، هنر، مطالعه و تعاملات اجتماعی واقعی، به ایجاد تعادل در زندگی آن‌ها کمک می‌کنند.

ویژگی‌های چالش برانگیز شبکه‌های اجتماعی محیط شبکه‌های اجتماعی به خودی خود خطر ساز و آسیب‌زا نیستند بلکه استفاده نادرست از آن بهره‌گیری از آن در راستای اهداف شیطانی و ضد دینی توسط برخی جوامع باعث ایجاد مشکلات در حوزه‌های مختلف به ویژه در بحث تربیت شده است.

برخی از ویژگی‌های شبکه‌های اجتماعی :

۱ در خطر بودن حریم خصوصی افراد:

یکی از چالش‌های شبکه‌های اجتماعی، در خطر بودن حریم خصوصی افراد است. امام رضا علیه السلام در این باره می‌فرماید: «بر حذر باش از پرده دری و هتک حرمت مردم». با ورود فناوری‌های هوشمند به صحنه فضای مجازی و ارتقای سطح هوش این فناوری‌ها، فرایند آیینی‌ای و شفاف شدن فضای روابط به درجه‌ای خواهد رسید که دیگر هیچ حریمی در عرصه زندگی فردی و جمعی خصوصی نخواهد ماند.^۶

۲، هویت دروغین

نوجوانان، در شبکه‌های اجتماعی همواره با مخاطبانی روبرو هستند که هویت اصلی آنها در هاله‌ای از ابهام قرار دارند، پایه همه تقلباتی که در در فضای سایبر صورت می‌گیرد هویت دروغین است و اخلاق راتحت تاثیر قرار میدهد.^۸

الکلینی، ۱۳۶۵، ج ۲: ۴۲۸^۶

خوارزمی، ۱۳۹۰: ۲۰^۷

جهانگیر و پازری، ۱۳۹۰: ۵۰^۸

۳: نابودکننده اخلاق اسلامی:

مهمترین چالش شبکه‌های اجتماعی به خصوص در عرصه تربیت زمینه‌سازی برای از بین بردن عفت عمومی و نابود کردن ریشه‌های اخلاق اسلامی است رشد و گسترش اینترنت و تنوع کاربردها و نیز کاربران موجب شد تا نوع دیگری از جرایم در محیط اینترنت شکل گیرد.^۹

۴: ترویج فرهنگ برهنگی:

یکی دیگر از آثار سو استفاده از شبکه‌های اجتماعی ترویج فرهنگ برهنگی و از بین بردن قبح روابط غیر اخلاقی در بین نوجوانان است .

باقری اصل، ۱۳۹۰، ۷۹: ۹

نتیجه‌گیری

۱. ماهیت دوگانه شبکه‌های اجتماعی: شبکه‌های اجتماعی ابزاری خنثی هستند که هم پتانسیل بالایی برای ارتباط، یادگیری و رشد دارند و هم می‌توانند بستری برای انزوا، مقایسه مخرب و هدررفت وقت باشند. جذابیت آن‌ها برای نوجوانان، ریشه در نیازهای طبیعی این دوره (هویت‌یابی، تعلق، استقلال) و ویژگی‌های ذاتی خود پلتفرم‌ها (سرعت، جذابیت بصری، دنیای موازی) دارد.
۲. ضرورت رویکردی جامع و تعاملی از سوی والدین: والدین نمی‌توانند صرفاً با ممنوعیت یا نادیده گرفتن شبکه‌های اجتماعی، تأثیر آن‌ها را خنثی کنند. بلکه باید با درک عمیق از دلایل گرایش نوجوانان، گفتگوی باز و بدون قضاوت، ایجاد قوانین شفاف و توافقی، آموزش سواد رسانه‌ای و مهم‌تر از همه، الگوسازی رفتاری صحیح، به هدایت نوجوان بپردازند.
۳. تقویت نقش الگویی والدین در عصر دیجیتال: کلید موفقیت در این است که والدین بتوانند با ورود هوشمندانه به دنیای دیجیتال نوجوان، ضمن حفظ ارزش‌ها و چارچوب‌های تربیتی، ارتباط خود را با آن‌ها تقویت کنند. این به معنای "همراه شدن" است، نه صرفاً "نظارت" یا "کنترل". وقتی والدین بتوانند جذابیت‌های شبکه‌های اجتماعی را در خدمت اهداف تربیتی (مانند یادگیری، تقویت هویت مثبت، یا ارتباط معنادار) قرار دهند، می‌توانند مجدداً به الگوی مرجع نوجوان تبدیل شوند.
۴. اهمیت پژوهش و آگاهی مستمر: با توجه به سرعت تغییرات در دنیای دیجیتال، والدین و مربیان باید همواره در حال یادگیری و به‌روزرسانی دانش خود در این زمینه باشند تا بتوانند با چالش‌های جدید به طور مؤثر مواجه شوند در نهایت، می‌توان نتیجه گرفت که گرایش فزاینده نوجوانان به شبکه‌های اجتماعی، پدیده‌ای چندوجهی است که ریشه در نیازهای رشدی دوران نوجوانی و ویژگی‌های فناورانه این پلتفرم‌ها دارد. غلبه بر چالش‌های ناشی از این گرایش و حفظ نقش الگو و راهنمای والدین، مستلزم اتخاذ رویکردی جامع، تعاملی و آگاهانه است. این رویکرد شامل ایجاد قوانین خانوادگی شفاف، تقویت ارتباطات واقعی و با کیفیت، آموزش سواد رسانه‌ای و دیجیتال به نوجوانان، و مهم‌تر از همه، ایفای نقش الگوی رفتاری توسط خود والدین است. با این رویکرد، می‌توان از ظرفیت‌های شبکه‌های اجتماعی به صورت بهینه استفاده کرد و ضمن حفظ سلامت روانی و اجتماعی نوجوانان، آن‌ها را در مسیر تربیت صحیح و تعالی هدایت نمود.

فهرست منابع

۱. مجموعه مباحث و سخنرانی‌های کارگاه آموزشی و رسانه و خانواده، ناشر: دفتر روابط عمومی وزارت امور اقتصادی و دارایی، تاریخ انتشار: بهار ۱۳۸۹.
۲. تربیت دینی در جامعه اسلامی معاصر: گفتگوها، جمعی از نویسندگان ناشر: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (رحمت الله) تاریخ چاپ: اول، پاییز ۱۳۹۵.
۳. شبکه‌های اجتماعی مجازی و آنومی‌های نوظهور در ایران، نویسنده: محمد رهبری.
۴. مبانی نظام تعلیم و تربیت، نویسنده: غلامرضا خوامین، ناشر: انتشارات موسسه فرهنگی، هنری و سینمایی کوثر، تاریخ چاپ: ۱۳۹۱.
۵. نوجوان دیجیتالی دنیای اجتماعی نوجوانان در عصر اطلاعات، نویسنده: گوستاواس، مش، ایلان تلمود، مترجمان: دکتر اسماعیل سعدی‌پور، مینا آذر نوش ویراستاری: گروه علمی رشد.
۶. محققان می‌گویند: این گونه فرزندان را تربیت کنید از دوران کودکی تا میانسالی را در بر دارد، تحقیق و تالیف: دکتر عباس عطاری «کرمانی» نشر آسیم، تهران: ۱۳۸۸.
۷. راهنمای والدین در استفاده فرزندان از فناوری‌های ارتباط جدید، تلفن همراه مولف: دکتر مرتضی منطقی، عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت معلم، ناشر: عابد.
۸. عصر ارتباطات و نیازهای جوانان، تالیف: دکتر عسکر جلالیان، ناشر: انتشارات مشهور.
۹. اسلام و جامعه‌شناسی خانواده، مولفان: حسین بستان نجفی با همکاری محمد عزیز بختیاری و سید حسین شرف الدین، ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه (شماره انتشار: ۸۵؛ علوم اجتماعی: ۱۲)
۱۰. جامعه‌شناسی رابطه اجتماعی، سرژ پوگام، ترجمه عبدالحسین نیک گهر، چاپ اول: ۱۳۹۵.
۱۱. بررسی اثرات اینترنت بر خانواده‌های ایرانی دارای فرزند نوجوان، پدیدآورنده: اسماعیل سعدی‌پور، علوم اجتماعی نشریه: پژوهش‌های ارتباطی زمستان ۱۳۹۲.
۱۲. آسیب‌شناسی نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در تربیت نوجوانان، نویسنده: فاطمه صادقی، مظاهر حیدری.
۱۳. نقش و تاثیر رسانه‌ها در تربیت اجتماعی و دینی کودکان، نوجوانان، جوانان و خانواده. پدید آورنده: حمیده احسانی، نشریه: نخبگان علوم و مهندسی دی ۱۳۹۶.
۱۴. راهکارهای تربیت دینی در فضای مجازی با تاکید بر آموزه‌های قرآن و سیره رضوی، نویسنده: مجتبی نوروزی، ابوالفضل کاظمی، سید فاطمه شاه مرادی.